

Bespreking oratie Hans Achterhuis

“Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis” (maart 1990)

door H. van Kampen

Inleiding

Op 29 maart 1990 hield Hans Achterhuis een oratie bij zijn aanvaarding van de bijzondere leerstoel op het gebied van de *humanistische wijsbegeerte, in het bijzonder met betrekking tot de relatie mens en natuur* bij de universiteit in Wageningen. Het is het uitgangspunt van het *oratieproject* waar deze bespreking deel van uitmaakt, om geen oraties te behandelen die zijn verbonden met een levensbeschouwelijke leerstoel, op enkele belangwekkende uitzonderingen na. De oratie van de voormalige *Denker des Vaderlands* Achterhuis is zo'n uitzondering. Achterhuis spreekt over de 'relatie tussen mens en natuur' – een 'onderwerp' dat in de werken van Oudemans een hoofdrol speelt, met name in zijn laatste boek *In Natura*.¹

Humanisme

De aanleiding voor Achterhuis om na te denken over de relatie mens en natuur of milieu is 'het milieuvraagstuk'² of 'de milieucrisis'³. In zijn rede maakt hij niet duidelijk waarin die milieucrisis bestaat. Vermoedelijk heeft hij het over de veelbesproken vernietiging van de natuur, zoals de uitputting van fossiele brandstoffen, het kappen van bossen, etc. In zijn rede stelt Achterhuis dat hij een humanistische natuurfilosofie wil ontwikkelen, die het milieuvraagstuk kan aanvatten op een fundamenteeler niveau dan nu gebeurt.⁴ De humanistische natuurfilosofie zou kunnen komen tot een 'diepgaander positiebepaling ten opzichte van milieu en natuur dan thans het geval is'.⁵

Het humanisme zoals Achterhuis dat aanhangt is maatschappelijk geëngageerd. Voor zover het humanisme zichzelf als een 'filosofie' beschouwt, is het toegepaste, praktische filosofie. Humanisten als Achterhuis mengen zich graag in het maatschappelijke en politieke debat en hopen daaraan een bijdrage te kunnen leveren. 'De milieucrisis' – maar ook 'de positie van vrouwen in de westerse maatschappij', zoals hierna aan de orde zal komen - is zo'n maatschappelijk vraagstuk.

Humanisten gaan uit van de gelijkwaardigheid van mensen – ongeacht geslacht of afkomst. Zij beschouwen de mens als een met rede begaafd wezen dat geen vaste natuurlijke grens heeft en zichzelf kan bepalen – zoals bijvoorbeeld Pico della Mirandola, een van de aartsvaders van het humanisme, dat heeft gezegd.⁶ De mens kan zélf nadenken en ingrijpen en heeft een zekere vrijheid

---

¹ Th.C.W. Oudemans, *In Natura* (2012).

² H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), pp. 7, 9 en 10.

³ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), pp. 2, 9, 10, 13-15.

⁴ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.10: "... om in de toekomst iets als een humanistische natuurfilosofie te ontwikkelen die, in kritische discussie met de eigen traditie, het milieuvraagstuk op een fundamenteeler niveau dan nu gebeurt, kan aanvatten".

⁵ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.10: "Toch ligt hier denk ik een heel terrein braak, dat door het humanisme via onderzoek ontgonnen moet worden, opdat het tot een diepgaander positiebepaling komt ten opzichte van milieu en natuur, dan thans het geval is.

⁶ Bijv. Pico della Mirandola, *Oratio de dignitate hominis*, geciteerd door Th.C.W. Oudemans in de collegereeks *Humanisme en Biotechnologie* (2000-2001), in *Eurazië* (2010), p.23 en in *In Natura* (2012) en ook door H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.15: "Daarvoor ga ik terug naar Pico della Mirandola, één van de

in de manier waarop hij beantwoordt aan wat er om hem heen gebeurt. De mens hoeft daarom geen passief slachtoffer te zijn van 'de technologie' of 'de milieucrisis', maar hij heeft de mogelijkheid deze te sturen of een bijdrage te leveren aan de oplossing ervan.

Echte filosofie

'Echte filosofie' daarentegen levert geen bijdrage aan maatschappelijke discussies. In *Omerta* zegt Oudemans: mijn enige solidariteit is die met de van mij afgewende betekenis.⁷ Echte filosofie is nooit humanistisch of maatschappelijk. Waarom niet? Echte filosofie staat niet in dienst van enige praktijk, bijvoorbeeld het bewerkstelligen van een harmonische verhouding tussen mens en wereld, of een verbetering van de levenspraktijk. Evenmin immuniseert zij zichzelf tot een afstandelijke beschouwelijkheid.⁸ Echte filosofie is: merken dat de wijze waarop ik in contact kom met wat er is, praktisch of theoretisch, tevoren *gekleurd* is, gestuurd door muterende betekenisarticulaties die hun eigen spel spelen, los van alles wat ik waarneem, denk of kan zeggen en tegelijk tekenend voor alles wat ik waarneem, denk, zeg en ben. Oudemans noemt deze articulatie ook wel: *semantiek* of *betekenishorizon*.

In het darwinisme is gebleken: de mensentaal is een variant van de taal van het leven. De taal bestaat als vermenigvuldiging en de sedimentatie daarvan, een door mensen niet te bedenken of beheersen parasietenkolonie die zichzelf vermenigvuldigt en zijn vehikels daarvoor drogeert. Oudemans laat zien: wij – ook als humanisten – zijn en blijven omgeven door woorden die wij niet kunnen overzien of ervaren. Taal is geen instrument in mensenhanden, geschikt om maatschappelijke vraagstukken op te lossen, maar is van voor mijn tijd en reikt over mij heen. Woorden omvatten connotaties waarvan ik geen weet heb en sedimenten van opeenvolgingen die ik niet ken. Het spel van opkomst, verschuivingen, mutaties en ondergang van betekenissen is niet van mensen afhankelijk. De tekenen en betekenissen van de taal zijn geëmergeerd, opgebloeid uit de natuur en gaan daarin ook weer ten onder.

Het maatschappelijk debat en het humanisme zijn op voorhand al gestuurd door woorden die als vanzelfsprekend worden aangenomen: menselijkheid, onmenselijkheid, gelijkheid, redelijkheid, rechtvaardigheid, natuur. Het humanisme als geëngageerd denken veronderstelt dat ik een autonoom subject ben, dat redelijk kan nadenken over maatschappelijke vraagstukken in een beheersbare en overzichtelijke taal, dat een bijdrage kan leveren aan de oplossing daarvan, dat zijn positie kan bepalen ten opzichte van de natuur en daar dus in zekere zin tegenover staat.

Galileï en Descartes verwoordden het inzicht dat de natuur en de mens beide mechanisch zijn. Bij Descartes treedt de mens tegelijkertijd naar voren als *maître et possesseur de la nature*. Descartes heeft dit niet verzonnen. De werkelijkheid verscheen hem als berekenbare en daardoor beheersbare werking; de mens verscheen als *ego cogito*, een buiten de natuur staand subject, plaatsloos, tijdloos, lichaamloos. In het darwinisme wordt ook het menselijk denken in de mechanische natuur

---

grondleggers van het humanisme, die in 1486 voor een congres van filosofen en theologen in Rome zijn beroemde rede "Over de waardigheid van de mens" opstelde. Hierin zegt Pico della Mirandola tot de mens: "voor alle andere wezens is de natuur vastomlijnd en binnen de (door ons) voorgeschreven wetten beperkt. Gij zult die voor uzelf bepalen, door geen grenzen belemmerd, naar eigen vrije wil (43). In deze woorden liggen alle problemen besloten die rond de milieucrisis naar voren komen. Er zijn geen grenzen of wetten aan de mens gesteld, hij zal dat zelf moeten doen. Als mensheid weten wij dit al eeuwen, waarom slagen wij niet erin ernaar te handelen?"

⁷ Th.C.W. Oudemans, *Omerta* (2008), p.120.

⁸ Th.C.W. Oudemans, *Echte Filosofie* (2007), p.59.

opgenomen. Tegelijk blijkt de betekenis van de woorden *mechanica* en *machine* te verschuiven. In het darwinisme wordt duidelijk dat de mens niet buiten de natuur staat, spreekt en denkt, maar binnen de natuur als deel van die natuur, *in natura*. De mens is niet plaatsloos en tijdloos, maar een vergankelijk vehikel, een stolsel van alle voorafgaande confrontaties van genomen met hun omgeving, bezet door parasieten, gedrogeerd, gemanipuleerd. Niettemin blijft de illusie van het rationele, autonome subject als replicatiebevorderende drogering bestaan.

Het humanisme, waartoe Achterhuis zich in deze rede bekent, heeft zijn grond in de hoop op menselijke zelfstandigheid en vrijheid, los van de overlevering aan de natuur en de hoop op gelijkheid of gelijkwaardigheid tussen mensen. Het humanisme berust op een ontotheologische categorisering, van een onveranderlijke species. In zijn boek *In Natura* wijst Oudemans erop dat het humanisme daartoe ongeveer alles moet ontkennen wat vandaag de dag van zich blijkt geeft: mensen staan *niet centraal* in de natuur, zijn *geen onbeschreven bladen*, vormen *geen afzonderlijke species*, zijn *geen redelijke wezens*, *geen ego cogito*, *niet vrij* en *niet gelijk*.⁹ Met terreur en uitdrijvingsmechanismen maakt het humanisme mensen gelijk te behoeve van de technologische vooruitgang.

Echte filosofie is toetsbaar: de echte filosoof laat zichzelf beproeven. Hij zoekt mogelijkheden om op te merken dat hij gestuurd wordt door woorden als *menselijkheid* en *redelijkheid*, die overgeleverd zijn maar hun tekenende macht verloren hebben. Hij merkt dat hij wordt meegevoerd door rooskleurigheden die hij zonder daarbij na te denken voor zoete koek slikt. Hij let erop hoe hij door de taal wordt gestuurd en vernacheld. Wat hij zegt kan losgezongen zijn van de taal die hem beheerst, nu of morgen. Daarom is en blijft zijn spreken toetsbaar.

Achterhuis spreekt anders. Het is niet eenvoudig om te achterhalen wat Achterhuis' punt nu eigenlijk is of wat hij denkt. Hij citeert veelvuldig, zonder daarbij aan te geven of hij het eens of oneens is met de geciteerde. Hij verkondigt meningen waarvan niet duidelijk is hoe die te beproeven zijn. Achterhuis waarschuwt zijn toehoorders dat hij niet de brede weg zal wijzen uit de problematiek van humanisme en milieucrisis, laat staan uit de milieucrisis zelf. Hoogstens 'trekt hij wat stippelijntjes, suggereert hij voorzichtig grenzen en stelt hij wat vragen bij algemeen aanvaarde posities'.¹⁰ Hij verwacht in zijn nieuwe functie als hoogleraar 'uit de rijke humanistische traditie een aantal bronnen te kunnen aanboren die misschien nog onvermoede aspecten, ook naar de natuur toe, van het humanisme laten zien'.¹¹ Maar, zo waarschuwt Achterhuis: 'de traditie is geen grabbelton', waaruit we alleen die dingen halen die ons bevallen. Nee, 'alleen door haar [de traditie] in het geheel serieus te nemen, door ook de thans door ons negatief geachte aspecten onder ogen te zien [hiermee

---

⁹ Th.C.W. Oudemans, *In Natura* (2012), p.54.

¹⁰ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.13: "De brede weg uit de problematiek van humanisme en milieucrisis, laat staan uit de milieucrisis zelf, zal ik u zeker niet wijzen. Hoogstens kan ik wat stippelijntjes trekken, voorzichtig grenzen suggereren en bij algemeen aanvaarde posities wat vragen stellen".

¹¹ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.19: "Ik hoop en verwacht in de toekomst uit de rijke humanistische traditie een aantal bronnen aan te kunnen boren, die, ook in de discussie met de humanisme-kritiek, misschien nog onvermoede aspecten, ook naar de natuur toe, van het humanisme laten zien".

bedoelt hij de vrouwonvriendelijkheid en natuurvijandigheid van het humanisme], krijgen wij de mogelijkheid haar nieuw leven in te blazen en er de nog onontdekte schatten uit op te delven'.¹²

Dat opdelven van onontdekte schatten klinkt nogal beheersend en technologisch – iets waar Achterhuis niet van houdt. En we mogen we de traditie niet als een grabbelton beschouwen, maar Achterhuis citeert een bonte stoet van bronnen: Francis Bacon, Dijksterhuis, Descartes, Jonathan Swift, Henry Oldenburg, Philo, de Brundtlandcommissie, Rob Tielman, Cicero, Carolyn Merchant, Boyle, Sandra Harding, Plato, een Indiaan, Marten Toonder, Koos van Zomeren, Lynn White, Luce Irigaray¹³, Harry Kunneman, Pico della Mirandola, Ivan Illich, Vananda Shiva, Arthur Cotton, etc..

In dit stuk zal zichtbaar gemaakt worden door welke semantiek Achterhuis' betoog getekend is en wat dit te zeggen kan hebben over datgene wat *mij* stuurt en beheerst.

Natuur en milieu

Het onderscheid tussen de 'echte', levende, organische natuur, ook wel bekend als *moeder aarde* en de dode, machineachtige door wetenschap en technologie geconstrueerde natuur, ook wel *milieu* genoemd, is bepalend voor Achterhuis' rede. Achterhuis heeft deze oppositie niet zelf bedacht. "In het milieu staat de mens centraal, in de natuur kan hij gemist worden", zo citeert Achterhuis Koos van Zomeren.¹⁴ Milieu – dat is door de mens geconstrueerd, met het oog op beheersing, via wetenschap en technologie.¹⁵ Die constructie van milieu is *gewelddadig*. Zij gaat ten koste van iets, namelijk van de 'echte natuur'.¹⁶ In de constructie van het milieu wordt de natuur onderworpen, ja *verkracht*.¹⁷ Zo citeert Achterhuis een Indiaan die de Europese wijze van omploegen van de grond vergelijkt met het steken van een mes in de schoot van een moeder.¹⁸

---

¹² H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), pp.11-12: "Vanzelfsprekend is het mogelijk uit de erfenis van de grote Tullius, zoals de zestiende-eeuwse humanisten Cicero bewonderd noemden, alleen die dingen te bewaren die ons als twintigste-eeuwse humanisten bevallen. Deze wijze van omgaan met het verleden lijkt mij echter uiterst kortzichtig. De traditie is geen grabbelton. Alleen door haar in het geheel serieus te nemen, door ook de thans door ons negatief geachte aspecten onder ogen te zien, krijgen wij de mogelijkheid haar nieuw leven in te blazen en er de nog onontdekte schatten uit op te delven. Dat geldt zowel voor het humanisme als het christendom".

¹³ Door Achterhuis aangeduid als Lucy Irigaray.

¹⁴ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.8: "In "Het Scheepsorkest" bezingt Koos van Zomeren aangrijpend de laatste natuur in ons land, die hij nog wel weet te ontdekken, maar die ten onder gaat en overal door milieu wordt vervangen".

¹⁵ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.1. Over het Nieuwe Atlantis van Francis Bacon zegt Achterhuis hier: "De natuur is er zo goed als uitgeschakeld. De mensen hebben er letterlijk een tweede natuur geschapen, die de eigenlijke natuur via onderwerping ervan, sterk verbetert en goeddeels overbodig maakt".

¹⁶ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.8. Hier citeert hij Marten Toonder: "In ons land heeft men milieu; kunstmatige landschappen met zorgzaam geplante bomen (...). Milieu is een vorm van leven die door ambtenaren en wetenschappers is geschapen, een plantaardig monster van dr. Frankenstein. En de natuur is, net als de Druïden, steeds verder naar het westen getrokken, vluchtend voor het milieu".

¹⁷ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.3: "Carolyn Merchant heeft bijvoorbeeld uitgebreid beschreven hoe deze metafoer tot in de zestiende eeuw in Europa een rem vormde op grootschalige mijnbouw. Het lichaam van de moeder waaraan je je leven te danken had, ging je toch niet half aanrandend openbreken en bevuilen"; p.6: "Vaak zijn het beelden van een gewelddadige verkrachting of van de natuur die als een heks - Bacon was ook betrokken bij de heksenprocessen - op de pijnbank wordt gelegd"; p.13: "De macho-achtige kanten van Machiavelli, die de fortuin vergelijkt met een vrouw die men "als me.n haar eronder wil houden te lijf moet gaan en af moet ranselen", waarbij overigens

Natuur en vrouwen

Verkrachting is een seksuele term. Achterhuis verbindt het geweld jegens de natuur met geweld jegens vrouwen.¹⁹ Vrouwen waren verbonden met moeder aarde.²⁰ Zij zouden deskundig zijn waar het gaat om 'het hoeden en doorgeven van het leven'.²¹ Achterhuis denkt dat de moderne degradatie en vernietiging van de natuur parallel loopt aan de uitsluiting en marginalisering van vrouwen.²² Hij constateert dat ook het humanisme zich daaraan schuldig maakt. Velen dachten altijd dat humanisme en feminisme bondgenoten waren. Maar *homo* in het humanisme heeft uitsluitend betrekking op de man. Alleen die kan zich boven de natuur verheffen, door zijn geest en ratio.²³ In de traditie van het humanisme zijn volgens Achterhuis een aantal dichotomieën ontworpen, waarin de positieve pool steeds als mannelijk en de negatieve als vrouwelijk wordt omschreven: activiteit –

---

diezelfde fortuin met een chaotische en vijandige natuur wordt gelijkgesteld, zijn door Hannah Pitkin overtuigend zichtbaar gemaakt”.

¹⁸ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.3: “Lijnrecht hiertegenover staat natuurlijk de uitspraak van het Indiaanse opperhoofd Smohalla, die het op Europese wijze omploegen van de grond vergeleek met het steken van een mes in de schoot van zijn moeder”.

¹⁹ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.5: “Loopt Swift hiermee al op onze moderne oorlogsdreigingen vooruit, hij doet dat zeker ook als hij de positie van de vrouwen aan de orde stelt. In een wereld die één groot vliegend mechaniek is geworden, volstrekt gereguleerd door wetenschap en technologie, is er voor vrouwen en het vrouwelijke geen plaats meer. Niet alleen moeder aarde is er vernietigd, ook concrete vrouwen worden er gemarginaliseerd”.

²⁰ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.6: “Vrouwen waren altijd verbonden met moeder aarde. In een van de meest bekende uitspraken hierover werkt Philo, de Hellenistisch-Joodse filosoof, dit als volgt uit: "De natuur heeft aan elke moeder als een meest essentiële gift haar borsten gegeven, zodat ze van te voren het voedsel voor de kinderen die geboren worden, gereed heeft. De aarde is, zoals wij allen weten, een moeder. Hierom vonden de eerste mensen het ook passend om haar Demeter te noemen, waarbij ze de namen van aarde en van moeder verbonden. Want, zoals Plato zegt, de aarde doet de vrouw niet na, maar de vrouw de aarde. Dichters geven de aarde daarom gewoonlijk ook namen als moeder van alles, vruchtendraagster, Pandora en "alles-schenkster", voorzover zij de oorzaak is van het ontstaan en voortbestaan van alle dieren en planten. Het is daarom passend dat de natuur aan de aarde als de meest oude en vruchtbare van alle moeders, bij wijze van borsten, stromen van rivieren en bronnen heeft geschonken, zodat de planten water zouden kunnen krijgen en dieren overvloedig te drinken zouden hebben”.

²¹ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.7: “In het beeld van moeder aarde ligt daarentegen de deskundigheid, voor zover het om het hoeden en het doorgeven van het leven gaat, primair bij de mensen zelf, natuurlijk in eerste instantie bij de vrouwen”.

²² H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.6: “De metaforen die Bacon gebruikt om de nieuwe wetenschappelijke houding aan te duiden zijn wat dit betreft niet voor misverstand vatbaar. Zij laten zijn minachting voor zowel moeder aarde als vrouwen duidelijk uitkomen”.; pp.6-7: “Met name de Amerikaanse wetenschapsfilosofe Sandra Harding, enige jaren geleden gashoogleraar bij mijn vakgroep in Amsterdam, heeft uitvoerig beschreven hoe de moderne degradatie van de natuur parallel liep aan de uitsluiting van vrouwen in de recente Europese geschiedenis”.

²³ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.12: “De geschiedenis van het humanisme is echter, zoals met name de Franse antihumanistische filosofen en filosofes betogen, er altijd een geweest die bol stond van de uitsluitingsmechanismen. Niet het middeleeuwse christendom, zoals Den Ouden-Dekkers stelt, is hier de hoofdschuldige maar het moderne verlichte humanisme. "Hoe kan je van vooruitgang spreken als de helft van de mensheid er op achter uitgaat?", stelde Sandra Harding eens scherp in een interview, waarin ze haar studies over de opkomst van humanisme en verlichting samenvatte. Hoe kun je de Franse revolutie herdenken als bevrijdend, humaniserend en emanciperend, als je daarbij vergeet dat deze revolutie vrouwen uitdrukkelijk van de rechten van de mens uitsloot en dat degenen die voor de rechten van de vrouw opkwamen onder de guillotijn eindigden? Wie het artikel "homme" leest in de grote Encyclopedie van Diderot, ziet dat het alleen maar over de man gaat. Het wezen man/mens wordt hier weer als "koning van de natuur bezongen, hij beheerst de zeeën, meet de hemelen en wedijvert in de geluiden die hij opwekt met de donder. De vrouw maakt echter deel uit van deze natuur die beheerst wordt. Bij "femme" lezen we in de Encyclopedie: "femme c'est la femelle de l'homme". Femelle, wijfje van dieren, heeft een pejoratieve betekenis, het staat voor de wezens die zich niet boven de natuur kunnen verheffen, die zonder geest en ratio aan hun sexe gebonden zijn”.

passiviteit, cultuur – natuur, waarheid – leugen, geest – lichaam, ratio – emotie.²⁴ De man is de heerser, de vrouw is degene die, net als de natuur, beheerst en onderworpen wordt. Door het humanistisch-dualistische denken zijn zowel vrouwen als de natuur gedegradeerd en gemarginaliseerd, aldus Achterhuis.²⁵ Deze constatering ten aanzien van het humanisme is opmerkelijk omdat Achterhuis juist met het uitspreken van deze rede het ambt van bijzonder hoogleraar in de humanistische wijsbegeerte aanvaardt. Niettemin ziet Achterhuis nieuwe mogelijkheden voor het humanisme. Eerst moet het humanisme de confrontatie met zijn verleden aangaan en zijn vrouwonvriendelijkheid en natuurvijandigheid onder ogen zien.²⁶ Vervolgens kan er respect ontstaan voor het vrouwelijke, voor de natuur en erkenning van de eigen deskundigheid van vrouwen. En zo kan een humanistische natuurfilosofie ontwikkeld worden, aldus Achterhuis.

Moeder aarde en ruimteschip aarde

Achterhuis illustreert zijn betoog met enkele *metaforen*. Het onderscheid tussen natuur en milieu en tussen het overheerste vrouwelijke en het beheersend mannelijke ziet hij terug in de metaforen van *moeder aarde* en *ruimteschip aarde*. Met *ruimteschip aarde* verwijst Achterhuis naar de ervaring van de astronauten aan boord van de Apollo 8 die vanuit de ruimte de kleine, blauwe aardbol als een ruimteschip door een donker heelal zagen koersen. De ‘metaforen’ van moeder en ruimteschip behelzen elk een eigen ‘taalspel’, aldus Achterhuis. Hij beschrijft twee punten waarop die metaforen van elkaar verschillen.

De aarde als ruimteschip is overgeleverd aan de deskundigheid van de bemanning die het schip bestuurt. Moeder aarde kent als moeder en dus als ‘het vrouwelijke’ een eigen deskundigheid die betrekking heeft op het hoeden en doorgeven van het leven. Ten tweede gaat het in een ruimteschip om *survival*, om overleven. Moeder aarde daarentegen is verbonden met ‘het goede leven’. In een ruimteschip is alleen maar milieu, moeder aarde is verbonden met de veelvormigheid van de natuur.

De metafoor van de aarde als ruimteschip lijkt Achterhuis niet te bevallen – al zegt hij dat hij zijn toehoorders zal laten raden naar zijn mening over deze metafoor.²⁷ Zijn sympathie gaat uit naar allerlei feministen en Indianen die hij her en der citeert. Hij wil niet *overleven* – zoals in het milieu op het ruimteschip – maar *leven*, ja, *het goede leven*. En dat wordt geleefd *binnen grenzen*. Wat verstaat

---

²⁴ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.12: “In de traditie van het humanisme zijn een aantal dichotomieën ontworpen, waarin de positieve pool steeds als mannelijk en de negatieve als vrouwelijk wordt omschreven. Activiteit staat zo tegenover passiviteit, cultuur tegenover natuur, waarheid tegenover leugen, geest tegenover lichaam, ratio tegenover emotie. Het dominante humanistische vertoog is, aldus Lucy Irigary, niet neutraal maar geseksueerd. Juist op grond van dit dualistische denken zijn vrouwen en natuur beide in de moderniteit gedegradeerd en gemarginaliseerd”.

²⁵ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.9: “... de eerlijkheid gebiedt te erkennen dat de geschiedenis van het humanisme er vooral één is van natuurvijandigheid”.

²⁶ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.10: “...omdat het georganiseerde humanisme haar eigen verleden op een aantal punten te weinig onder ogen durft zien. Voor een levend modern humanisme dat geworteld wil zijn in de eigen geschiedenis lijkt me dit desastreuus”; p.10: “Maar wil dit [Humanistisch] Verbond enigszins geworteld zijn in het verleden, wil het huidige begrip humanisme nog iets te maken hebben met deze eervolle vermelding uit onze geschiedenis, dan zullen we die geschiedenis, ook als die vanuit een hedendaags standpunt negatieve aspecten vertoont, onder ogen moeten zien en verwerken. Alleen dan is het immers mogelijk om in de toekomst iets als een humanistische natuurfilosofie te ontwikkelen die, in kritische discussie met de eigen traditie, het milieuvraagstuk op een fundamenteeler niveau dan nu gebeurt, kan aanvatten”.

²⁷ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.7: “Naar mijn mening laat ik u raden”.

Achterhuis onder *leven*? Hij verwijst naar de woorden van de Indiaan Seattle (1786-1866), opperhoofd van de stam van de Suquamish- en Duwanish-indianen, die zich tot het Rooms-katholieke geloof bekeerde. Die had het in een toespraak over het verdwijnen van de bizons, het temmen van de wilde paarden, het afscheid van de adelaar, van de spar die glanst in de zon en van de snelle pony van de jacht, dat met de komst van de blanken gepaard is gegaan en hij noemde dit 'het einde van het leven en het begin van het overleven'.

Achterhuis citeert Seattle niet direct maar indirect. Hij verwijst naar iemand die weer naar Seattle verwijst. Achterhuis is terecht voorzichtig, want de inhoud van de toespraak van Seattle is omstreden. De toespraak is ruim 30 jaar nadat hij uitgesproken werd gepubliceerd door iemand die er weliswaar bij was, maar die de taal van Seattle niet sprak. Op basis van die publicatie zijn later nog twee versies uitgegeven; in de laatste wordt Seattle gepresenteerd als ecologisch boegbeeld. De woorden waardoor opperhoofd Seattle zo beroemd werd, zijn in 1972 geschreven door Ted Perry, een scenarioschrijver van een film over ecologie.²⁸

Hoewel Achterhuis zich nergens uitspreekt en zich aan geen enkel citaat committeert lijkt het erop dat hij de ervaring dat de technologie de natuur vernietigt – of een soortgelijke – deelt met de romantisch-geïdealiseerde fop-Indiaan. Iets van de 'echte natuur' en van het goede leven kan worden teruggevonden wanneer de beheersingsdrang begrensd wordt.

Achterhuis zoekt een humanistische natuurfilosofie die kan komen tot een positiebepaling van de mens ten opzichte van natuur en milieu, zonder gewelddadigheden. Maar hoe? Door zich *grenzen te laten stellen*. Wetenschap en techniek – die ruimteschepen en milieu construeren - kennen geen enkele grens. Hier doet zich een paradox voor. We moeten onszelf grenzen stellen, zegt Achterhuis, maar we kunnen dat niet. Hij spreekt van 'ons onvermogen onszelf grenzen te stellen'.²⁹ Daarom moeten die grenzen in de natuur worden gevonden. Achterhuis heeft het daarbij niet over de fysieke grenzen van het milieu van een ruimteschip, maar 'over de natuur die de mens grenzen stelt, zoals in het verleden moeder aarde haar grenzen stelde'. Hier citeert Achterhuis Ivan Illich die stelt dat de grenzen al in de natuur zelf liggen en dat wij die kunnen ontdekken vanuit een houding van respect, verwondering en bescheidenheid.³⁰

---

²⁸ [http://nl.wikipedia.org/wiki/Seattle_\(opperhoofd\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Seattle_(opperhoofd)), geraadpleegd 30-08-2013: "Een toespraak van Chief Seattle uit 1854 is gepubliceerd door Dr. Henry A. Smith in de krant *Seattle Sunday Star* op 29 oktober 1887. Ze staat bekend onder de naam *Het antwoord van Seattle (Seattle's Reply)* omdat ze een reactie was op de toespraak van de territoriale gouverneur Isaac M. Stevens. Hoewel er geen twijfel bestaat over het bestaan van deze toespraak van Seattle, is de vraag hoe nauwkeurig Smith, en latere publicaties door anderen, wel zijn. Hoewel het zeker is dat Smith aanwezig was bij de toespraak, sprak hij de inheemse taal van Seattle (het *Salish*) niet, waardoor er twijfel bestaat over de juistheid van de toespraak. (...) Een tweede versie van de toespraak werd uitgegeven door de dichter William Arrowsmith aan het einde van de jaren 60. Deze versie komt redelijk goed overeen met de versie van de *Seattle Sunday Star*, alleen is het taalgebruik en de zinsbouw aangepast aan die tijd en heeft Arrowsmith er enkele van zijn eigen ideeën aan toegevoegd. De toespraak werd opnieuw beroemd toen een derde versie van het werk in de jaren 80 begon te circuleren. Deze nieuwste versie lijkt weinig gelijkenis met de oude te hebben en wordt gezien als het werk van Ted Perry, die op dat moment les gaf aan de Universiteit van Texas. Deze versie was eigenlijk bedoeld voor een film over ecologie van ABC, *Home*. Deze versie geeft opperhoofd Seattle een rol als ecologisch boegbeeld dat spreekt over het inzicht van zijn mensen in de natuur. Deze versie van de toespraak maakte hem tot een rolmodel voor milieubewegingen".

²⁹ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p. 16.

³⁰ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.3: "Het beeld van moeder aarde, dat meer of minder religieus geladen kon zijn, riep niet op tot beheersing en onderwerping, maar tot terughouding, respect en participatie. Zie ook p.16: Tegenover water als het neutrale chemische H₂O, als

Of Achterhuis het eens is met Illich wordt niet duidelijk. Hij stelt dat het hier gaat om 'ongetwijfeld wat vage en algemene wijsgerige noties' die hij graag wil 'illustreren'. Aan het slot van zijn rede zegt Achterhuis dat hij een aantal lijnen uit de geschiedenis geschetst heeft: van overvloed naar schaarste, van moeder aarde die aan iedereen voedsel en water schenkt naar een ruimteschip met rantsoenering. Ook heeft hij in zijn rede gewezen op mogelijke grenzen die een rem op deze ontwikkelingen zouden kunnen betekenen. Als voorbeeld van een dergelijke grens noemt hij het Indiase vrouwenverzet tegen de westerse moderniteit, die door de drang om steeds meer schoon drinkwater te produceren de schaarste aan datzelfde drinkwater paradoxalerwijze alleen maar vergroot heeft. Door water te reduceren tot de neutrale en schaarse hulpbron H₂O en vrouwen te beschouwen als passieve objecten en slachtoffers – in plaats van als 'hoedsters en verschafsters van water en bronnen en stromen' – , door de 'integriteit van bronnen en stromen' te miskennen en de relatie tussen water en vrouwen, water en de aarde, water en het goede leven als irrelevant en achterhaald te beschouwen, zijn groene lusthoven veranderd in kale, woestijnachtige vlakten waar de bewoners uit wegvluchten.³¹ Daarom moet er erkenning komen de superieure deskundigheid van vrouwen als behoedsters van het water ten opzichte van de deskundigheid van de moderne westers opgeleide ingenieur. De humanistische filosofie zou zich bij het vinden van grenzen hierdoor kunnen laten inspireren, aldus Achterhuis.³²

De gedachte dat de natuur de mens grenzen stelt, zoals een moeder grenzen stelt, en dat de mens die grenzen moet respecteren, neemt afstand van het gegeven dat de mens verweven is met de natuur en dat natuur en leven noodzakelijk bestaan als grensoverschrijding. Immers, de zichzelf kopiërende genen prolifereren zich in een bonte muterende variatie en de grenzen waar zij tegenaan botsen bestaan in de confrontatie met overige reeksen replicatoren, wisselingen in klimaat en schaarste aan ruimte en voedsel. Leven bestaat als het niet aflatende streven zichzelf door te zetten en nieuwe niches te bezetten. Het zoeken en respecteren van grenzen die moeder natuur ons stelt is zelf een variant daarbinnen. Een vraag hier is: Als de beheersingsdrang grenzeloos is, wie is

---

resource, als hulpbron en grondstof voor menselijke behoeften, stelt Illich met Gaston Bachelard water als grondstof voor dromen. Als er niet meer over water gedroomd kan worden, als het uit zichzelf geen poëtische magische, reinigende, zuiverende, zingende en helende kracht meer mag hebben, maar alleen H₂O is, dat als een schaars goed moet worden beheerd in het zogenaamde water- management, kunnen wijzelf ons geen grenzen stellen in het gebruik van water. Die grenzen worden alleen zichtbaar vanuit de kwaliteiten van het water zelf, vanuit de erkenning van zijn levenskracht, poëzie of heiligheid. Slechts vanuit het respect voor deze mysterieuze kanten van het water, slechts door hierbij in poëtische en religieuze metaforen aan te sluiten, kunnen wij ons als mensen grenzen stellen. Paradoxaal geformuleerd, de grenzen die wij onszelf stellen liggen in het natuurlijke element water. Wij ontdekken ze daar vanuit een houding van respect, verwondering en bescheidenheid". Zie ook p.18: "Al deze technologie, die het water vooral als een eigen realiteit zag die gerespecteerd moest worden, is verloren gegaan. Zij is ingeruild voor de Baconiaanse technologie, die het water wil bedwingen en beheersen".

³¹ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.17: "Terwijl in het verleden, waarin de natuur als Prakriti haar eigen grenzen stelde, water, zoals Shiva aantoonde, in India altijd overvloedig aanwezig was in de dorpen, brengt de moderniteit, die in de jacht om meer te produceren geen grenzen kent, alleen maar meer schaarste voort. Shiva wijst in dit verband bijvoorbeeld op de veranderingen die, binnen dertig jaar, groene lusthoven als de regio's Madhya Pradesh en Orissa veranderd hebben in kale, woestijnachtige vlakten waar de bewoners uit wegvluchten".

³² H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.18: "Het voorbeeld van het Indiase vrouwenverzet, dat nog veel te weinig in het Westen bekend is, kan naar ik hoop, ook al zullen wij waarschijnlijk heel andere metaforen van de natuur en van water ontwikkelen dan in India, bij dat stellen van grenzen inspiratie bieden".

Achterhuis dan dat hij toch nog een grens in de natuur of waar dan ook weet te vinden? Daarbij blijft het probleem dat er twee mogelijkheden zijn: als je op zoek gaat naar grenzen die in de natuur zelf liggen dan is het zo dat die grenzen ófwel tot het leven zelf behoren - en dan hoef je ze niet te zoeken want alles wat die grenzen overschrijdt zal het loodje leggen – ófwel ze horen niet tot het leven zelf en zijn dan een bovennatuurlijk, metafysisch construct.

Achterhuis' spreken is getekend door een bekende semantiek die bij Rousseau naar voren treedt. Het is de semantiek van een verlies van een ongerepte, prietiene oorsprong. De Indiaan, nog niet aangetast door de techniek – heeft nog een oorspronkelijk respectvol contact met Moeder Aarde, die niet door middel van kunstmatig ingrijpen aangetast en verkracht wordt. Achterhuis is echter geen nostalgicus (evenmin als Rousseau). Hij wil niet terug naar een religieus-sacraal wereldbeeld en hij ziet er niets in om de moedergodin aarde te gaan omhelzen of de natuur te herbetoveren. Hij wijst erop dat dit soort pogingen vaak averechts werken en de ontwikkeling in de richting van de ruimteschipmetafoor juist versnellen. En dat is iets dat hij niet wil.³³ Velen die terug willen naar moeder aarde - bijvoorbeeld de milieubenadering van de *New Age* - presenteren hun moeder aarde als een spirituele versie van en als een verhullende en schoonblinkende benaming voor het ruimteschip aarde, volgens Achterhuis. Dat blijkt uit hun taalgebruik. Zij gebruiken woorden als *schakelmechanismen*, *stuurfuncties*, *planfuncties*, *verbeterde sturing*. Maar deze woorden maken deel uit van het taalspel dat bij het ruimteschip hoort, aldus Achterhuis.³⁴

Het woord *taalspel* laat zien dat hier iets *semantisch* speelt. Het taalspel van het ruimteschip wil Achterhuis niet spelen. Maar is het wel mogelijk bepaalde taalspelen af te wijzen en andere taalspelen te kiezen, die passender zouden zijn? Die gedachte maakt deel uit van de onontkoombare illusie van het vrije, autonome subject dat de taal als instrument hanteert. Maar is de taal wel een middel in mensenhanden? Is zij niet de onmenselijke articulatie van het contact tussen mij en wat ik tegenkom? Het taalspel van het ruimteschip is mijn moederstaal, de taal waarin dat wat ik kan zien en bedenken ontsloten wordt. Ik kan geen andere taal kiezen of creëren, zoals een taalspel van

---

³³ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.13: “Moeten we terug naar een religieus-sacraal wereldbeeld, moeten we de natuur gaan herbetoveren, moeten we met bepaalde varianten van het ecofeminisme de moedergodinnen, waaronder moeder aarde, weer gaan omhelzen, moeten we met vertegenwoordigers van de wereldreligies die in Assisi bijeenwaren "het heilig karakter" van de natuur weer onderstrepen? Over het algemeen neig ik ertoe dit soort vragen negatief te beantwoorden. Dat komt dan vooral omdat de pogingen die ik ken om er een positief antwoord op te geven mijns inziens vaak mislukken en onder de schijn van een terugkeer naar de tradities de ontwikkeling in de richting van de ruimteschipmetafoor juist versnellen”.

³⁴ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.14: “Dit begint al met het plaatje voorop het boek dat regelrecht aan de ruimteschipmetafoor ontleend is en dat haaks staat op de oude traditie waarin moeder aarde altijd met concrete plaatsen van mensen verbonden was. Dat Zoeteman zijn ruimteschip alleen maar Gaia doopt, blijkt verder vooral het duidelijkst uit zijn beeldspraak, waarin hij het heeft over schakelmechanismen, stuurfuncties, planfuncties en weet ik wat voor zaken meer die allemaal tot een verbeterde sturing door deskundigen van de aarde bij kunnen dragen. Ieder die dit wil mag hier natuurlijk over Gaia spreken, maar we bevinden ons wel volledig binnen het taalspel dat bij het ruimteschip hoort. Het holisme uit het verleden wordt door Zoeteman gereduceerd tot een moderne systeemtheorie. Juist hierdoor wordt, ook al is dat zeker niet de bedoeling, de natuur vernietigd om voor milieu plaats te maken. Elk stuk natuur wordt op deze wijze herleid tot het abstracte begrip milieugebruiksruimte. Hoe nuttig en noodzakelijk misschien ook allemaal, dit is niet het taalspel van moeder aarde, maar het paveit de weg voor de ruimteschipbenadering. Zoals gezegd gebeurt naar mijn voorzichtige vermoeden iets dergelijk heel vaak in allerlei milieubenaderingen van de *New Age* en andere verwante bewegingen.”

moeder aarde – als dat bestaat. Op welke articulatie wijst Achterhuis wanneer hij spreekt van het taalspel van het ruimteschip?

De semantiek van Achterhuis

Achterhuis kan het taalspel van het ruimteschip dan wel afwijzen – niettemin blijft zijn spreken, in de negatieve afhankelijkheid van de ‘ruimteschiptaal’ getekend door de oppositie tussen *milieu* en *natuur* oftewel tussen *ruimteschip* en *moeder aarde*. Deze oppositie kent variaties:

milieu	–	natuur
ruimteschip	–	moeder aarde
mannelijk	–	vrouwelijk
westers	–	indianen
beheersing en verkrachting	–	hoeden en doorgeven van leven, respect
grenzeloos	–	begrensd
dode, machineachtige natuur	–	levende, organische natuur
wetenschap & technologie	–	eigen deskundigheid
<i>survival</i>	–	het goede leven

Overige variaties op deze onderscheidingen komen in Achterhuis’ rede expliciet aan de orde waar hij spreekt van de dichotomieën die zouden zijn ontworpen in de traditie van het humanisme: activiteit – passiviteit, cultuur – natuur, waarheid – leugen, geest – lichaam, ratio – emotie.³⁵

Achterhuis wijst erop dat het oude humanisme zich in dualismen bevond. Die wijst hij af. Toch blijft *ook hij* denken in termen van dualiteiten, maar nu anders. Waar komen die dualiteiten vandaan? Heeft Achterhuis die bedacht? Dan zijn ze in zichzelf gecontamineerd. Hoe kun je op een andere manier komen tot al deze varianten van de tegenstelling tussen ‘moeder aarde’ en ‘ruimteschip’ dan vanuit het ruimteschip, dus van buitenaf?

Achterhuis spreekt als het rationele subject dat met behulp van de *toolbox* van de taal en door middel van de *metaforen* ‘moeder aarde’ en ‘ruimteschip’ uiting geeft aan zijn eigen ideeën en de objecten om hem heen beschrijft en beheerst. Met deze metaforen tracht Achterhuis immers een effectieve bijdrage te leveren aan het maatschappelijke debat en de oplossing van de milieucrisis dichterbij te brengen. Maar het denken in termen van dualiteiten die de denker zelf denkt te ontwerpen is een semantische tekening door de taal die verder heen en terug reikt dan de ontwerpende mens – ouder ook dan het humanisme.

De metaforen die Achterhuis gebruikt, zijn niet zomaar metaforen. Een metafoor veronderstelt een onderscheid tussen een ‘letterlijke’ of ‘oorspronkelijke’ en een ‘figuurlijke’, of ‘overdrachtelijke’ betekenis, waarbij sprake is van een overbrengen (*metapherein*) van het een naar het ander. De

---

³⁵ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.12: “In de traditie van het humanisme zijn een aantal dichotomieën ontworpen, waarin de positieve pool steeds als mannelijk en de negatieve als vrouwelijk wordt omschreven. Activiteit staat zo tegenover passiviteit, cultuur tegenover natuur, waarheid tegenover leugen, geest tegenover lichaam, ratio tegenover emotie. Het dominante humanistische vertoog is, aldus Lucy Irigary, niet neutraal maar geseksueerd. Juist op grond van dit dualistische denken zijn vrouwen en natuur beide in de moderniteit gedegradeerd en gemarginaliseerd”.

metafysische oppositie tussen letterlijk en figuurlijk behoort tot de dualismen die Achterhuis nu juist afwijst. Ook blijft onduidelijk hoe betekenis van het ene ‘domein’ naar het andere overgebracht kan worden – en wie dat nu eigenlijk doet. Er is immers geen oorspronkelijke betekenis, maar er zijn uitsluitend variaties, ‘oprekkingen’ van hetzelfde woord. De vraag is echter hoe ver deze oprekkingen of mutaties reiken, wat de betekenis er van is en wat er wellicht door verhuld of onthuld wordt.³⁶

De beoordelende, propositionele manier van spreken tekent Achterhuis’ denken, maar ook mijn spreken, hier, in dit stuk. Ik moet mijzelf telkens losmaken van de drang om Achterhuis’ tekst te bekritisieren, beoordelen, weerleggen, om de lezer te overtuigen en als autonoom, rationeel subject uitspraken te doen over hoe de zaken daarbuiten er bij staan. Bijvoorbeeld over de natuur, moeder aarde, het milieu, de beheersingstendens van de moderne tijd, het taalspel van het ruimteschip. Maar: ikzelf, wie ik ben, ben inbegrepen in wat natuur of milieu kan heten, in de drang tot beheersing en de taal die daarbij hoort. Echt filosofisch is spreken is: spreken van iets waarin je bent inbegrepen. Echte filosofen spreken niet over de natuur en niet over de mens als het subject van de kennis daarover.³⁷ Zij laten in hun spreken doorschemeren dat het licht waarbinnen de spreker en wat hij ter sprake brengt verschijnen en tot elkander komen, niet van menselijk denken afhankelijk is.

Semantische articulaties bloeien op, gaan ten onder, blijven sluimerend ergens liggen en komen gemuteerd weer op. De semantiek van moeder aarde heeft haar aangrijpende en ingrijpende macht verloren. Dat blijkt uit een zekere holheid van de woorden die Achterhuis denkt te kunnen uitspreken. De aarde kan niet langer beschreven worden als moeder, maar des te gemakkelijker als een planeet, een ecosysteem, een *Riesentankstelle*. Ooit offerde men de eerste veldvruchten aan de aarde, want anders kon zij, beledigd door het ritsen van de ploeg, de oogst schaden. Vandaag de dag valt er niets te offeren. Het woord en zijn grammatica zijn loos geworden.³⁸

Ook de verhouding tussen mannen en vrouwen kent een semantiek die haar eigen spel speelt. Vrouwen als *hoedsters van het leven en van water, verbonden met moeder aarde* – wie dit soort esoterische kwalificaties zonder ironie bezigt bevindt zich in het rijk der kruidenvrouwtjes. Ook in 1990, toen Achterhuis zijn rede uitsprak, was dat het geval. De unificatie der seksen is langs Achterhuis heen gegaan. Vrouwen zijn inmiddels geëmancipeerd tot extra raderen in het arbeidsproces. In het tijdperk van de gelijkwaardigheid en indifferentie der seksen is het onderscheid tussen ‘het mannelijke’ en ‘het vrouwelijke’ niet primair dat tussen heersen en gekleineerd worden, of tussen heersen en hoeden, maar een kwestie van strategie. Van beide seksen is de strategie: bevordering van vermenigvuldiging. De ene strategie is risicovol en gericht op het bestrijden van concurrenten, de andere is risicomijdend en gericht op het beschermen van nakomelingen.³⁹ Beide strategieën zijn rationeel, maar ieder op een andere manier. Het gaat hier niet om biologische feiten, maar om de semantiek die mijn omgang met mijn omgeving tekent. Het onderscheid tussen de geslachten is een motor van de vermenigvuldiging.⁴⁰ Deze vermenigvuldiging is dermate drogerend, dat ik nauwelijks kan ervaren dat zij behoort tot een wereld, een van elders komende tekening.⁴¹

---

³⁶ H. van Kampen, *Heideggers Dasein en de mechanica van de levende natuur* (2005).

³⁷ Th.C.W. Oudemans, *Echte Filosofie* (2007), p.45.

³⁸ Th.C.W. Oudemans, *Herinnering aan Duitsland*.

³⁹ Zie R. Dawkins, *The Selfish Gene* p. 300/1.

⁴⁰ Th.C.W. Oudemans, *Wallenbeeks Nieuwsbrief 10, Gedachten der geslachten*, p.10.

⁴¹ Th.C.W. Oudemans, *Wallenbeeks Nieuwsbrief 10, Gedachten der geslachten*, p.15.

Achterhuis beseft dat het geen zin heeft om moeder aarde op een nostalgische eco-feministische manier te rehabiliteren om de hedendaagse grenzenloze beheersingstendens begrenzen. Hij wil grenzen vinden in de natuur zelf en spreekt van 'de natuur die ons grenzen stelt, zoals in het verleden moeder aarde haar grenzen aan de mensheid stelde'. In zijn rede blijft alleen onduidelijk hoe de natuur dat doet. Immers, als 'de natuur de mens kan missen' en dus niet in hem geïnteresseerd is, waarom zou zij hem dan grenzen stellen? En hoe kan de natuur de mens missen als de mens zelf tot de natuur behoort? Het woord *missen* en ook het denken in termen van degradatie, kleinering en verkrachting is antropocentrisch. 'De natuur' laat zich niets gelegen liggen aan Achterhuis' zorgen over verkrachting en degradatie. Evenmin trekt zij zich iets aan van allerlei vrouwenverzetsbewegingen. Dat de mens de ploeg als een mes in de schoot van zijn moeder plant, dat hij de wilde paarden temt en de bizons verjaagt, dat hij ruimteschepen bouwt en zo de aardbol zelf als een ruimteschip door het heelal ziet koersen – dat zijn zelf enkele van de veelvormige mogelijkheden die door de natuur zijn voortgebracht. In zijn beheersingsdrang wordt de mens door 'de natuur zelf' gedreven. Het leven is er immers op gericht zich te vermeerderen, te repliceren, zich door te zetten en om de omgeving te beheersen. Dat niet zozeer de wetenschappelijk ingestelde westerling als wel de exponentiële groei van de wereldbevolking debet is aan het grootschalige verbruik van natuurlijke hulpbronnen – daar hoor je Achterhuis niet over.

Gericht als hij is op een bijdrage aan het maatschappelijk debat rond de milieucrisis en aan het vinden van grenzen in de natuur om de vernietiging van die natuur tegen te gaan, ontgaat Achterhuis het natuurlijke spel van emergerende, muterende en verdwijnende betekenissen – of beter, hij is ongemerkt in dit spel opgenomen. Hij blijft als humanist spreken in het licht van de beheersing – of hij zich nu distantieert van de aarde als ruimteschip, inspiratie wil opdoen bij het Indiase vrouwenverzet of zich grenzen wil laten stellen door de aarde zelf. Dit laat zien dat de grenzenloze drang tot beheersing zich niet zomaar laat ombuigen of doorbreken. Elke poging daartoe vindt zelf onmiddellijk ook weer plaats in het licht van beheersing. Dit geldt voor ons allen. De rede van Achterhuis laat zien dat wij worden gedwongen te spreken in het 'taalspel' van het ruimteschip. Daarbij heeft het darwinisme duidelijk gemaakt dat de beheersingsdrang nog veel verder reikt dan Achterhuis denkt; deze is namelijk zo oud als het leven zelf. Een alternatief – zoals een moeder aarde die grenzen stelt – is er niet. Dankzij de zich vermenigvuldigende natuur is de technologie *echt* universeel. 'Verzet tegen de moderniteit'⁴², of 'een rem op de ontwikkeling'⁴³, zoals Achterhuis propageert, is net zo negatief afhankelijk van datgene waartegen het zich verzet als onmogelijk in het licht van de evolutie.

Net als moeder aarde blijven ook de taal en de door Achterhuis genoemde 'taalspelen' ongenaakbaar bij zichzelf. Het spel van de taal is onachterhaalbaar door de mens en is niettemin tekenend voor wat

---

⁴² H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), pp.16-17: "Shiva beschrijft de onderling verbonden vernietiging van de natuur en de degradatie van vrouwen, maar ze laat daarnaast zien, en dat is de bemoedigende kant van haar boek, hoe miljoenen vrouwen in verzet zijn gekomen tegen een ontwikkelingsbeleid dat de natuur en vrouwen miskent. Dit verzet, dat bij ons vooral bekend is door de Chipkobeweging, de strijd voor het behoud van de bossen, stelt tegenover het westerse Baconiaanse natuurbegrip, de natuur als Prakriti, als het vrouwelijke principe, de vitale, goddelijke kracht die het leven voortbrengt en draagt"; en p.12: "Juist op grond van dit dualistische denken zijn vrouwen en natuur beide in de moderniteit gedegradeerd en gemarginaliseerd".

⁴³ H.J. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (1990), p.18: "Ik heb geprobeerd u een aantal lijnen uit deze geschiedenis te schetsen en u op mogelijke grenzen te wijzen die er een rem op zouden kunnen betekenen".

die mens kan zeggen, denken en ervaren. In die zin is de taal een dwang en daarmee een grens vanuit de natuur. En juist dat was wat Achterhuis zocht. Maar een 'positiebepaling ten opzichte van de natuur' is dit niet. Wie zou zijn positie ten opzichte van de natuur kunnen bepalen als zijn plaats *in natura* is?